

Aspectes arqueològics i etnològics de la joieria popular d'Eivissa

per M.ª Lena Mateu Prats

Emprendada «acumulativa» formada per diversos rosaris de plata i coral, juntament amb dues agustinades, una de nacre i l'altra de coral.

Emprendada d'or.

Emprendada «elaborada», sempre de plata i coral.

Volem, en aquest article, avançar algunes de les conclusions a què hem arribat en el nostre estudi de «La orfebreria ibicenca»¹, on l'interès principal s'ha centrat en l'anàlisi de les diverses aportacions que en el transcurs dels segles han anat conformant la dita orfebreria, molt particularment en aquells elements que permeten la seua comparació amb les pròpies de l'època púnica.

La possible pervivència d'elements púnics s'analitza tenint en compte la condició insular d'Eivissa (que permet que les diverses civilitzacions que hi han passat perdurin amb molts dels seus trets essencials) i el manteniment de la tradició fenícia en la joieria popular espanyola, gràcies als moriscos i

jueus².

D'aquesta manera, com a característica potser essencial de l'orfebreria popular d'Eivissa, podem establir la transigent unió de diversos elements. Els conjunts religiosos de «sa Creu» i «sa Joia» ocupen un lloc privilegiat entre l'amalgama de joiells de base púnica, sobre la qual s'ha desenvolupat el gust àrab i jueu.

Aquesta característica és lògicament explicable si consideram: a) la llegenda de riquesa en or i plata que s'atribueix a l'illa en l'època púnica, potser documentada en la joieria representada a les terrecotte púnico-locales (cal considerar que el saqueig que ha sofert l'ar-

queologia eivissenca repercuteix, lògicament, de manera directa en la joieria); b) el fort influx àrab; c) l'impacte del Cristianisme; d) el «monopoli» dels tallers joiers per la raça jueva³, encara que aquest fet, a les Balears, es doni sobretot a Mallorca.

Si bé l'home porta embotonada de plata i és tradicional que porti un rosari, ordinàriament de plata i grans vidriats, penjat del coll, la riquesa i profusió de joies és pròpia de la dona, cosa que respon a un tret eminentment mediterrani, on el marcat predomini masculí té com a contrapartida l'enriquiment de la dona, cobrint-la mate-

1 Mateu Prats, M. L.: *La orfebreria ibicenca* (Memòria de Llicenciatura, dirigida per Gratiniano Nieto Gallo) en vies de publicació per l'Institut d'Estudis Balearics.

2 Marqués de Lozoya: *Catálogo de la colección de collares*. Trabajos del Museo del Pueblo Español. Pp. 3 i 4. Madrid.

Herrera, M. L.: *Antecedentes históricos del arte popular hispano*. Pp. 547 i 548. En homenatge a Conchita Fernández Chicarro. Madrid 1982. Etc.

3 Mari Cardona, Joan: *Illes Pitiüses, II. Els Llibres d'Entrevéniments*. Institut d'Estudis Eivissencs. Eivissa, 1981. A la pàgina 306 recull 12 noms en la professió d'argentera, a Eivissa, dels segles XVI-XVIII, entre els quals destaquen alguns llinatges judaïtzants, així com també mallorquins.

riament de joies⁴.

Aquest luxe tradicional de les dones és el llenguatge visual més immediat que utilitza la pagesia per expressar el seu nivell econòmic. És curiós assenyalar que la identificació del poder amb la possessió dels metalls preciosos, que es devien dur profusament i ostentosa, fou una característica del legendari món tartèssic. En aquest punt cal fer constar que Sureda Carrión⁵, basant-se en un escoli de Servi a l'Eneida de Virgili (7,662) indica que Tartessos podia trobar-se al sud-est i que l'illa d'Eivissa formava part d'aquest regne. Així com també assenyala P. San Nicolás⁶, encara queda per recórrer un llarg camí fins a la identificació definitiva del regne de Tartessos, raó per la qual cap teoria no ha de ser rebutjada en principi.

De moment, els objectes vinculats amb la cultura tartèssica es localitzen a les riques zones mineres de Huelva i Extremadura, o en els camins naturals que condueixen a la Meseta o al litoral atlàntic⁷. Les troballes jalonen una via comercial que, des de les costes atlàntiques, conduïa a l'interior, ben coneguda en època romana: des de Gades ascendia a Hispalis, passava per Emerita Augusta i arribava a Salmantica. Una altra via comercial era la que conduïa des de Tartessos a l'estuari del Tajo (Ora Mar. 178-180), possiblement relacionada amb l'obtenció de l'estany atlàntic.

És precisament a la regió extremeña-lleonesa, regió nuclear i de més

4 Maluquer de Motes: *Desarrollo de la orfebrería preromana en la Península Ibérica*. P. 93. A. Pyrenae, Barcelona 1970.

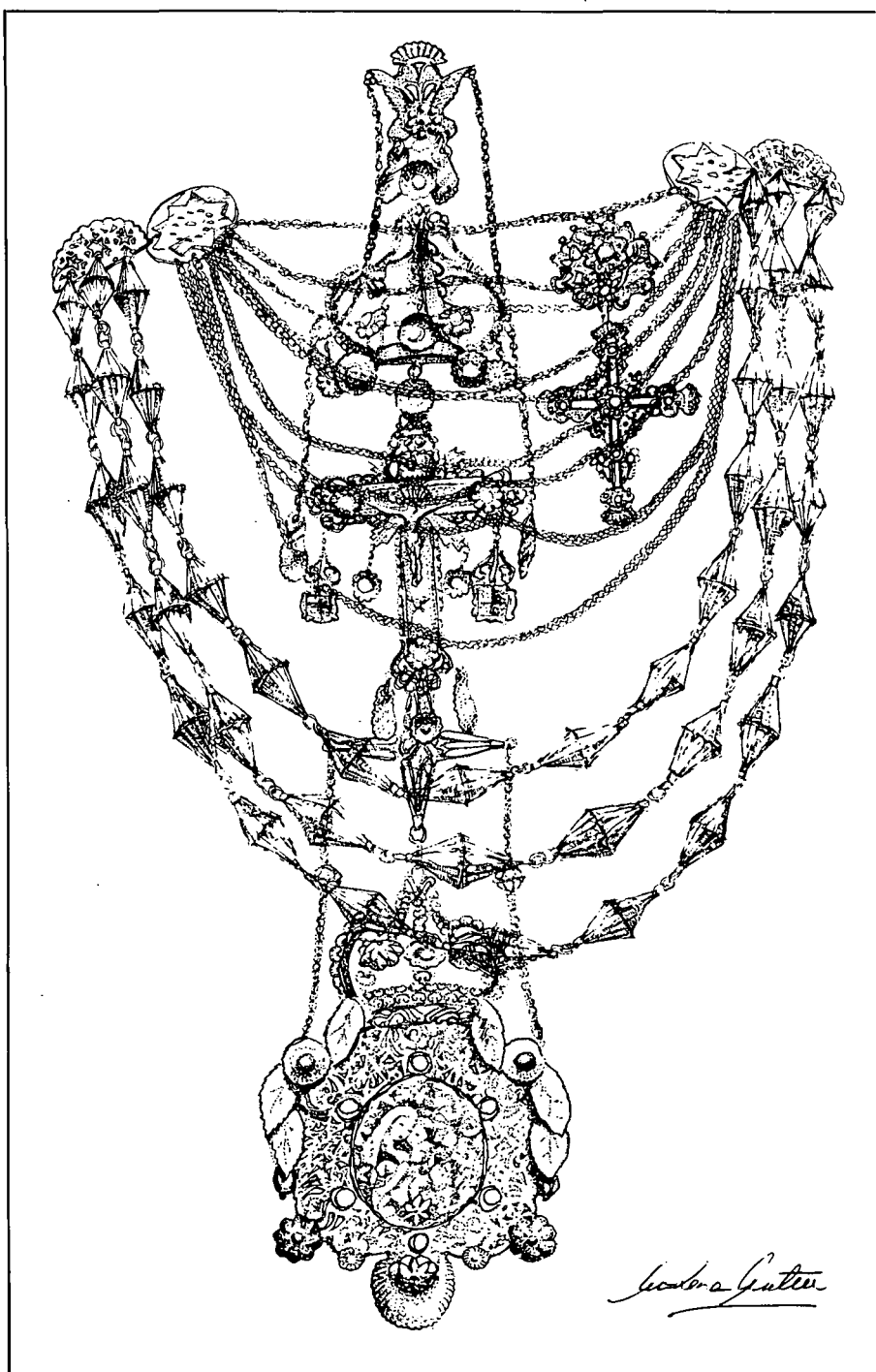
5 Sureda Carrión, N.: *Resum de la comunicació sobre problemes etnològics i colonizaciones*. XV C.N.A. (Lugo 1977). Zaragoza 1979.

6 San Nicolás Pedraz, P.: *Las terracotas figuradas de la Ibiza Púnica*. Tesis Doctoral presentada a la Universitat Autònoma de Madrid el 1981.

7 García y Bellido, a *Archivo Español de Arqueología* XXXIII, 1960, el mapa de la distribució dels gerros de bronze i objectes orientatitzants que mostra la figura 24 indica aquesta localització.

El mapa de distribució de les fibules de colze (E. Cuadrado, «Precedentes y prototipos de la fibula anular hispana») i de les tancadores de cinyell amb ornaments de tema oriental publicats per Maluquer (I Symposium de Prehistoria) confirmen igualment el traçat de les vies comercials relacionades amb Tartessos.

Blázquez, J. M., a «Tartessos y los orígenes de la colonización fenicia en Occidente». A les pp. 226-231 assenyala que una altra de les regions especialment explotades pels tartèssis degué ser la zona de Càstulo. El límit oriental del regne, segons algunes fonts, es situava a Màstia, a l'actual regió murciana.

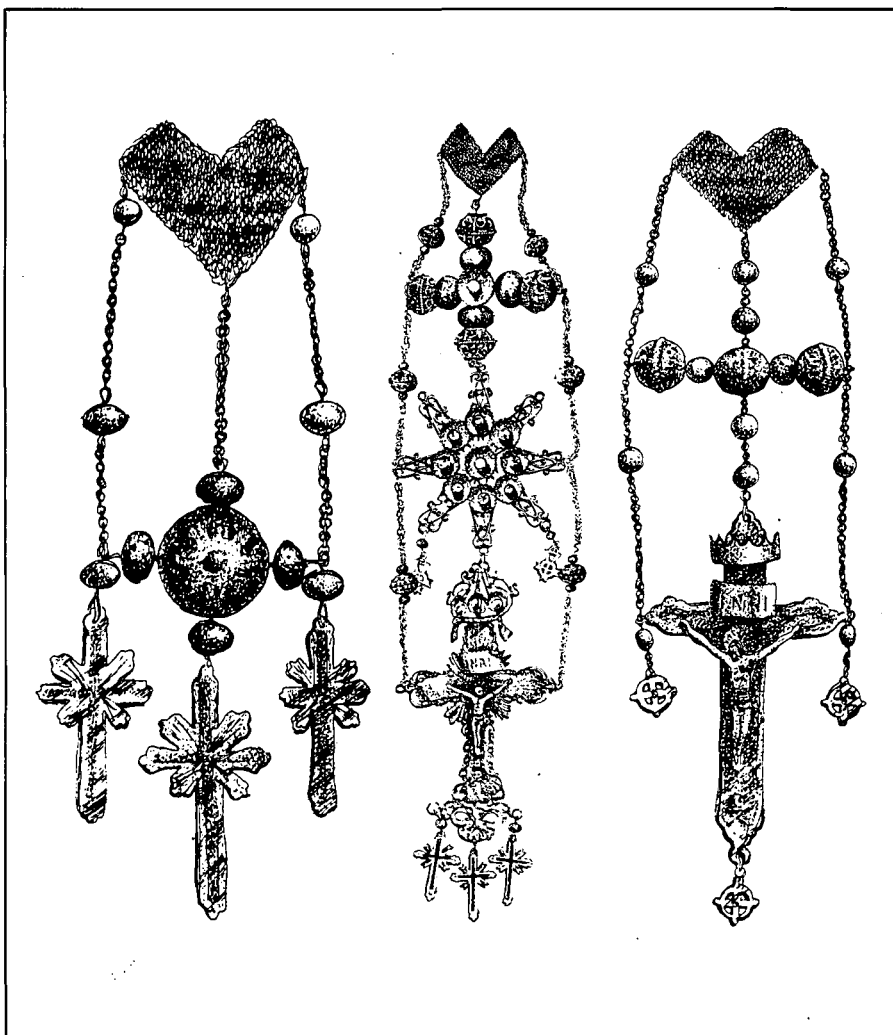
Segons el testimoni que hem pogut recollir, la profusió de joells varia en funció de la situació econòmica. Al gràfic present hem plasmat el que seria una empremta excepcional: al cos superior, dotze trams de cordoncillo i quatre de collaret, fixats al mantó amb dos parells d'agulles (la cosa freqüent és que el collaret ho faci mitjançant escarapelles); al cos inferior, els conjunts de la creu i la joia, així com l'adreç. No obstant això, Nieves de Hollos dóna notícia de la presència general de fins a nou trams de cordoncillo i tres de collaret («El traje regional». *Temas españoles* núm 123. Madrid 1959), la qual cosa sembla postular a favor d'una reglamentació al respecte. En aquest últim cas coincidiria amb el seu equivalent, a la zona *charra*, al «gran collar».

arcaics elements d'Espanya⁸, en concordància amb antics camins pastorils (Cañadas de la Mesta) i l'anomenat

camí de la plata, on la joieria popular d'Eivissa i alguns aspectes concernents a la indumentària troba diferents paral·lismes, i és en la joieria salmantina, molt concretament en les anomenades «vistas» de la Alberca⁹,

8 Hoyos Sancho, N., 1944-1945, *Folklore indumental de España*, p. 147. *Rev. de Dialectología y Tradiciones Populares*, tom I. C.S.I.C. Madrid.

9 Gea Gutiérrez, A. En premsa. *Antropolo-*

Baixos d'alguns rosaris d'ús habitual a l'illa. El primer, de plata i grans vidriats, és del tipus que generalment duen els hòmens penjat del coll, encara que, a vegades, constitueix una modalitat d'empredada en la seua acumulació damunt el pit, com passa al núm 3, ja de plata i coral. En el disseny d'ambdós es pot intuir l'origen del desenrotllament del baix reproduït al centre, també de plata i coral, l'elaboració del qual ja respon al seu destí com a rosari pectoral. La malla en forma «v» que l'encapçala és equivalent, en la seua funció, a l'àguila bicèfal del conjunt de la creu en l'empredada d'or.

on l'orfebreria eivissenca troba els seus paral·lels més clars, fora de l'àmbit mediterrani.

Abans d'endinsar-nos específicament en els dits paral·lismes, cal fer esment de la problemàtica existent en relació als dos tipus d'empredades o conjunt de joies femenines. Per bé que és molt estesa la creença d'una major antiguitat de la de plata i coral¹⁰,

l'exemple més immediat de la pervivència púnica en la joieria local sol referir-se a l'empredada d'or¹¹. En aquest aspecte, res millor que recordar que I. Macabich, qui en la seua creació poètica, concretament en «Vesprals», defineix l'empredada d'or com una «selecció de trenta segles, / dins nova carn vell esperit...»

En base a la dita problemàtica era absolutament imprescindible: a) l'estudi de la joieria púnica, molt con-

cretament la trobada a Eivissa i representada a les terrecotte púnico-locales; b) recollir el testimoni entre la nostra gent referent a la relació joies-indumentària (atesa la necessitat d'unir a l'estudi de les joies el propi de l'indument, també comparat en alguna ocasió amb el d'algunes terrecotte trobades a l'illa), així com el de la relació joies-edat i altres circumstàncies, per poder valorar el simbolisme que inclouen.

L'estudi de la joieria trobada a l'illa es va centrar al lot de joies exposades al M. A. N. i al dipositat al M. A. E., on, gràcies a les publicacions de les Campanyes d'Excavació de C. Román, als documents corresponents i a les anotacions del que, així mateix, fou Director del M.A.E., Mañá de Angulo, poguérem situar un gran nombre de peces dins del context en què foren trobades i, especialment, localitzar una molt significativa al·lusió comparativa amb la joieria popular d'Eivissa, per unes peces avui en parador desconegut¹².

Per la seua banda, l'estudi de la joieria representada a les terrecotte púnico-locales va comportar la consegüent classificació dels motius decoratius, així com les oportunes relacions amb la joieria orientalitzant de la península¹³ i amb la representada a l'estatuària¹⁴ i en els bronzes¹⁵ del món ibèric, molt significatives a l'hora d'analitzar la creença en la continuïtat del sistema fenici en la joieria popular espanyola.

Una vegada coordinada la informació obtinguda amb la bibliografia existent, hem pogut establir les conclusions següents:

1ª.— En l'aspecte social, no són

glia regional reflejada en las joyas de la Sierra de Francia y Candelaria, siglos XV al XX.

- 10 Macabich-Tur Riera, 1948: *Nuestros trajes y danzas*. Rev. Ibiza, núm 27, pp. 456-458.
Macabich-Tur Riera, 1967: *Nuestros trajes y danzas*, a «Historia de Ibiza», vol. IV «Costumbrismo», pp. 139-141. Palma de Mallorca.
Quiroga Losada, D., 1962: *Rumbo a las islas Pitiusas. El traje típico ibicenco* (reflejtint les opinions de M. Sorà), p. 48, núm 634 del Boletín de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación. Gener-

març. Palma de Mallorca.

Castelló, J., 1972: *Ibiza y Formentera*, p. 82. Palma de Mallorca.

- 11 Almagro Gorbea, M.J., 1980: *Corpus de las terracotas de Ibiza*, p. 24, lám. II, 3. C.S.I.C. Madrid.
Cirici Pellicer, Tarradell i Font... són altres autors que han subratllat la semblança entre els pectorals d'algunes terrecotte púnico-locales i de les pàgines eivissenques, o han indicat la creença en la continuïtat de la joieria púnica en la popular.

- 12 Roman Ferrer, C.: *Excavaciones en 1924 en el «Puig des Molins»*, pp. 16, 17, 27 i 30. S'hi esmenten dues arracades semblants als de la joieria popular. A «Memorias de la J. S. E. A.», núm gral. 80.
13 Blanco Freijeiro, A., 1956: *Orientalia. Estudio de objetos fenicios y orientalizantes en la Península*, a Archivo Español de Arqueología, núm 29.
Blanco de Torrecillas, C., 1959: *El tesoro del Cortijo de Eborra*, a Archivo Español de Arqueología, núm 32.
Kukahn-Blanco Freijeiro, 1959, *El Tesoro de Carambolo*, a Archivo Español de Arqueología, núm 33.
Mata Carriazo, J., 1973: *Tartessos y el Carambolo*. Madrid. Etc.
14 Fernández de Avilés, 1943: *Escultura del Cerro de los Santos. La Colección Velasco*, a Archivo Español de Arqueología, núm 53.
Fernández de Avilés, A., 1953: *De coroplastia ibérica*, III C.N.A.
Presedo, F., 1973: *La Dama de Baza*. Madrid. Etc.
15 Fundamentalmente, Nicolini, G., 1969, *Les bronzes figurés des sanctuaires ibériques*. París.

només els factors econòmics els que motiven la presència dels rics conjunts de joies. No cap la possibilitat de reprovar a la dona eivissenca, com féu Valentín Müller a la Dama d'Elx i a la que s'adreçà amb el Tresor de La Aliseda¹⁶, d'un cert gust no cultivat, el «nicht kultivierter Geschmack», pel fet de dur simultàniament tots aquests ornaments. Contràriament, la diferent ostentació que mostren les pàgeses de l'illa d'acord amb la seua edat i altres circumstàncies, és indicativa que les joies s'utilitzaven per realçar i commemorar determinats moments de la seua vida, en estar impregnades de simbolisme divers al·lusi u tant a la pròpia fe, com a l'amor, al sexe o a la categoria social, i, en algun cas, revestides de superstició.

És important assenyalar que una de les qualitats innates del poble eivissenc és la prudència senyorial que mostra en tots els seus actes i manifestacions. Aquest factor confereix a la indumentària i als ornaments unes característiques especials que ja observà Quadrado¹⁷ quan va dir: «Sean cuales fueren, cabe vestir con gentileza y gracia dichos trajes, y felicítase el viajero de verlos conservados con su típico carácter en la iglesia y en la plaza, en los bailes públicos y en las veladas caseras, imprimiendo en los distintos sexos, edades y estado el sello que mejor les cuadra, y haciendo más ágiles a los mozos y más recatadas a las doncellas y más respetable a la ancianidad».

L'aparició de l'empredada coincidí freqüentment amb la Primera Comunió, però el vertader valor intrínsec l'adquiria quan l'ahota arribava a l'edat de festejar, i era des d'aquest moment l'atribut inherent de la seua joventut: l'empredada és en essència el regal-atribut de la jove que s'ha convertit en dona. L'entrega de l'empredada és en certa manera paral·lela, considerant la diferent educació que rebien els jòvens segons el sexe, a l'entrega d'una arma pels pares a l'ahot, quan entrava a la fase del festeig. Tal com assenyala C. Alarco von Perfall («Cultura y personalidad en Ibiza», Madrid 1981), aquest acte de lliurament marcava clarament la transició d'un estadi evolutiu a un altre, deixant entreveure una forma ritual d'iniciació, com ja havia indicat Navarro («Costumbres en las Pithiu-

sas», Madrid 1901); l'entrega de l'empredada per ventura marcaria igualment aquesta transició. Així mateix, formava part del dot i s'utilitzava, en ocasions, com a pagament de la llegítima corresponent a les filles, per evitar l'obligada parcel·lació de les finques, amb el consegüent perjudici per a les hereves¹⁸.

El conjunt d'anells que literalment cobreix els dits de les pàgeses és símbol de compromís matrimonial i, per tant, llenguatge visual per a la resta de festejadors que el festeig havia acabat. Eren regal del nuvi a la seua promesa, i els típics penjarolls que ostenten alguns d'aquests anells, en forma de triangle i clau, són al·lusius a la sexualitat.

El clauer, pel seu cantó, és símbol de la senyorial possessió de llar que l'ahota quan es casava rebia al peu de l'altar, i de mans del que ja era el seu espòs, en una emotiva cerimònia, tal com relata Joan Mari Tur¹⁹, tot i que sembla ser que aquest costum estava molt poc generalitzat.

Per a la dona eivissenca, educada per al matrimoni i sense dret especial sobre la casa paterna, les joies constitueixen una compensació psicològica: d'un costat són l'exponent del seu «prestigi familiar» i del seu nuvi-espòs; de l'altre, la satisfacció de ser honorades sense altra condició que la seua pròpia persona. En el fons, la injustícia de només posseir com a

llegat familiar, en algunes ocasions, les joies, servia per a aquesta íntima satisfacció.

2^a.— Les aportacions de les diverses cultures semblen concretar-se de la manera següent:

La pervivència púnica es pot detectar en diversos elements.

En el collaret, tant per la seua tècnica com per la seua forma i pel possible simbolisme. En el primer aspecte, l'ànima de fang amb clovelló d'or (tècnica dels antics grans de collaret, avui buits) es correspon amb la imitació de la joieria clàssica que es va donar els segles IV-III aC²⁰.

En el segon, encara que la forma bitruncocònica no constitueixi en ella mateixa un argument sòlid a l'hora de detectar la dita pervivència, cobra especial valor en relacionar-se amb l'aspecte tècnic que acabam d'esmentar i el possible simbolisme que se li atribueix, la localització de paral·lels en la joieria orientalitzant de la península (com en el passador del collar del Tresor de Carambolo²¹ o en els grans bitruncocònics del Tresor d'Évora²²), i en la representació d'alguna peça semblant en les terrecotte púnico-locales²³.

Finalment, en ser el romb, segons Hentz, emblema de l'òrgan sexual femení, sembla confirmar-se, tal com assenyala Ciriot²⁴, la seua definició com a instrument màgic dels grecs el moviment del qual es creia que podia inspirar o accelerar les passions dels hòmens. Aquesta idea analògica i associada de tipus fetitxista adquireix entorn propi en enquadrar-se en el context social eivissenc, on el collaret és potser l'element més característic de l'empredada d'or, regal-atribut, com

20 Marshall, 1969 (1911), *Catalogue of the Jewellery Greek, Etruscan and Roman in the Departments of Antiquities British Museum*, p. XXXIX.

Bordenache Battaglia, G., 1980: *Gioielli antichi dell'età micena all'ellenismo*. Fig. 53 Roma.

21 Kukahn i Blanco, 1959 (vegeu la nota 13), pp. 38-49. Com a marge temporal per a la creació de les joies es dona tot el segle VI.

22 Vegeu Blanco de Torrecillas, 1959 i Mata Carriazo, 1973 (nota 13).

23 Molt concretament a la figura M.A.N. 36085.

Blázquez, J.M. 1973 a la R.S.F. en concretar el seu estudi en el penjoll referit, amb estries a la part superior, troba el seu paral·lel a la Ria de Huelva, en un enterrament del segle VII aC., recalcant que degué ser un tipus de penjoll dut de la Península pels fenicis. Data la terracotta al segle IV-III aC. Vegeu «Excavaciones en la necrópolis de La Joya, Huelva», de J. P. Garrido. Madrid 1970.

24 Ciriot, 1969: *Diccionario de símbolos*. Vegeu «rombo». Barcelona.

16 Müller, V.: *Geschichte des Kunstgewerbes*, a Bossert IV, 162. Blanco Freijeiro, 1956 (vegeu la nota 13), pp. 13 i 35.

17 Piferrer, P. - Quadrado, J.M., 1888: *Islas Baleares*. Barcelona.

18 Navarro, 1901: *Costumbres en las Pithiusas* pp. 140-141. Madrid.

Macabich-Sorà, anotacions inèdites cedides amablement per Maria i Adelina Bonet Torres, per a qui foren confeccionades.

19 Mari Tur, J., 1973: *El clauer i l'adreç, dues peces de l'orfebreria popular eivissenca*, rev. Eivissa núm 2 de la 3ª època. Eivissa.

vèiem, de l'alhota que ja s'ha convertit en dona i que inicia el festeig.

A l'anell de borronat, la tècnica emprada per a la confecció de les roses, mitjançant un moll enrotllat en cercle fins a unir els seus extrems, és en essència la mateixa que la utilitzada a la diadema La Aliseda, on es reconeix el deute amb Etrúria²⁵. També es troben testimonis d'aquest tipus de diadema a la mateixa Eivissa, representades en algunes terrecotte púnico-locales, com les famoses Dames d'Eivissa.

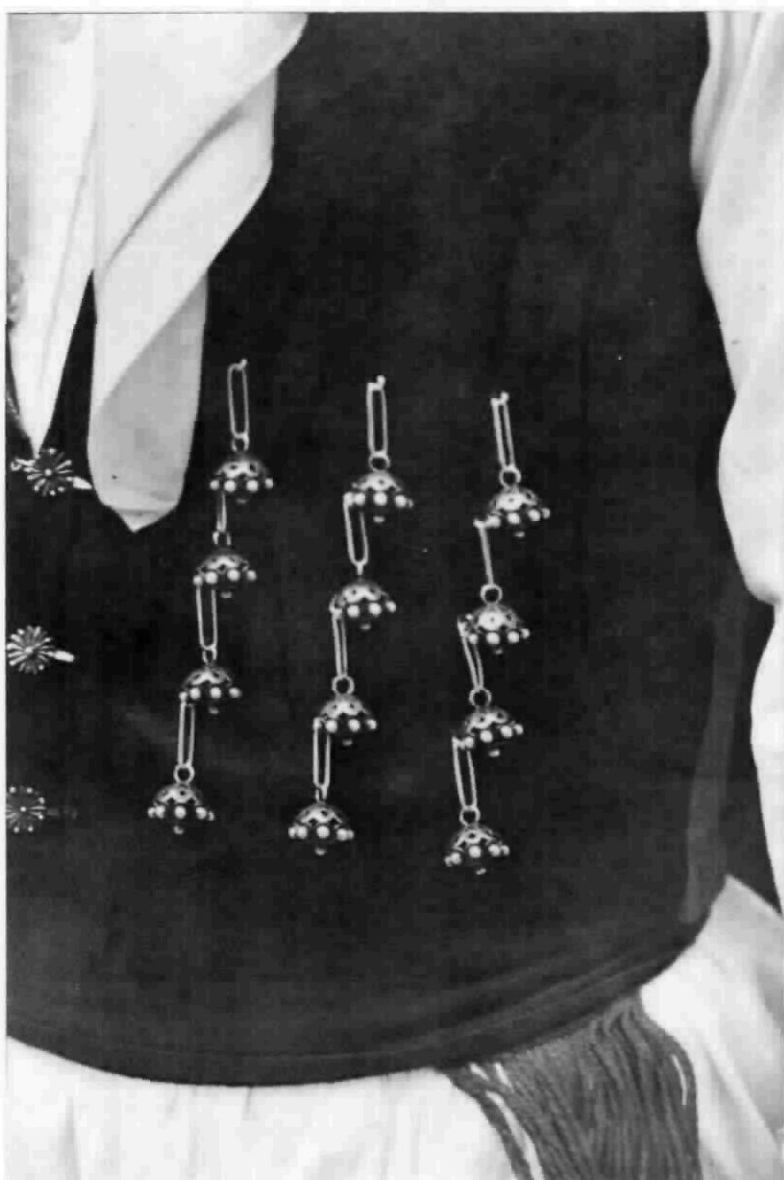
Els penjolls dels anells en forma de triangle, de clau i, segons sembla, de campaneta, troben també paral·lels arqueològics a la mateixa illa.

Seria molt interessant poder comprovar que la clau²⁶ fos característica d'Eivissa des de llavò. El caràcter fàl·lic sembla evident, més i més tenint en compte la seua aparició conjunta amb el triangle.

El triangle, per la seua banda, és motiu molt freqüent i atribut del sexe, reduït generalment a ser representació exclusiva del femení. L. Siret considera que el dit motiu en posició normal (vèrtex cap amunt) representa la virilitat²⁷. El triangle invertit, al contrari, la feminitat, tot i que també es considera equivalent del cor, al qual pot substituir simbòlicament²⁸. En realitat es tracta d'un símbol ambigü i complex a causa de diferents connexions, que té per a nosaltres, en aquest cas, un valor singular, ja que a Eivissa existeix la creença que el penjoll en forma de cor que presenten alguns anells, és una degeneració del triangle. Aquest, des del punt de vista simbòlic, ve de l'Orient Mitjà²⁹ i, si més no al Mediterrani, el significat sexual que Siret li atribueix en aplicar-lo als idols és versemblant.

Quant al penjoll en forma de campaneta, que segons ens ha notificat un informant de l'illa, sembla que formava part del conjunt de penjolls dels anells, almenys del de borronat, segons la interpretació donada als penjolls-campana de la joieria púnica³⁰, devia tenir caràcter profilac-

Embotonada de l'home.

tic amb la missió d'allunyar els esperits malífics.

Finalment, també ens poden testimoniar una influència d'època púnica les agulles circulars representant una flor, i en general la idea de subjectar mitjançant dos fermadors les fileres de cordoncillo o collaret. Nombrosos documents testifiquen que a l'antiguitat es portaven pectorals. A Rodas, per exemple, les joies s'enfilaven en sèrie i s'estenien damunt el pit, fixant-se els seus extrems a les espatlles amb dues fibules o dues agulles de cap³¹. Algunes terrecotte púnico-locales ens acrediten un sistema idèntic.

—Els paral·lelismes amb el món

Supérieur d'Archéologie et d'Histoire de l'Art.

31 Laffineur, R.: *L'orfèvrerie rhodienne orientalisante*, a «Études d'orfèvrerie Antique», de T. Hackens, 1980, pp. 26 i 27. Louvain-la-Neuve. Institut Supérieur d'Archéologie et d'Histoire de l'Art.

ibèric es concreten així mateix a la disposició general del conjunt, en successives ones concèntriques i en la presència de diversos anells sobre diferents falanges.

—La influència àrab s'evidencia de manera molt especial als botons de filigrana masculins, així com en alguns elements, tals com la Mà de Fàtima³².

Que la tradició fenícia hagi pogut mantenir-se a la joieria espanyola és una cosa que cal reconèixer als morescos i jueus, gent que, fidel a l'antic llegat, uní a aquest el seu propi art, i va ignorar, reclosa en els seus obscurs tallers, les Ordenances de l'Art de l'Argenteria, aprovades per Leopold d'Àustria en 1504, per les quals s'exigia la puresa de sang a tot qui desitjés exercir l'art esmentat i s'es-

25 Blanco Freijeiro, 1956 (vegeu la nota 13).

26 Vives Escudero, A., 1907: *Estudio de arqueología cartaginesa. La necrópolis de Ibiza*, núm 19 i 20. Lám XXIX. Madrid.

27 Siret, L., 1908: *Religions néolithiques de l'Ibérie*, pp. 30-34. Paris.

28 Ciriot, 1969: *Diccionario de símbolos*. Vegeu «triángulo invertido». Barcelona.

29 Acosta, P., 1967: *Representaciones de ídolos en la pintura rupestre esquemática española*, pp. 41-48. Trabajos de Prehistoria vol. XXIV. Madrid.

30 Quillard, B., 1979: *Bijoux cartaginois I. Les colliers*, p. 107. Louvain-la-Neuve. Institut

32 La tècnica de cilindres o d'esferes amb filigrana és típica dels artesans morescos i jueus. Marqués de Lozoya. Vegeu la nota 2.

devenia un art eminentment religiós³³.

L'estudi estilístic dels conjunts religiosos permet datar-los al segle XVIII, tant al cas del rosari-pectoral que configura l'emprendada de plata i coral, amb la joia de plata corresponent, com al dels conjunts de la creu i la joia d'or.

Per bé que el disseny del rosari-pectoral, igual que el dels «rosaris de beata» (de plata i coral o de plata i grans vidriats que constitueixen, amb llur acumulació dalt del pit, una modalitat d'aquesta mateixa emprendada —làmina I— i són així mateix, els darrers, els d'ús habitual masculí) està emparentat amb el dels rosaris de la zona salmantina, on perviuen els dissenys del segle XVII³⁴, el desenrotllament del cap del primer permet la seua fixació cronològica el segle XVIII, de la mateixa manera que la joia de plata, idèntica a alguns «reliquiaris de vidriera» trobats a la zona charra. No obstant això, els grans de plata —corresponents als parenostres—, que en els rosaris més finament executats són iguals en el seu disseny, que els botons d'or, guarden un antic sabor orientalitzant.

La fixació cronològica, també al segle XVIII, per a la creu i la joia d'or es basa fonamentalment en la seua distribució en tres cossos, típica d'aquest moment. Així mateix el disseny de l'adreç es pot enquadrar al segle XVIII, com a producte d'un trasplantament de les modes aristocràtiques al poble³⁵.

3^a.— L'estudi comparatiu en relació a altres regions, dins de l'àmbit espanyol, concreta els paral·lelismes concretament en dues zones:

—A l'àmbit de l'hereu, molt particularment amb el cordoncillo i amb clauer. En realitat, la fixació de l'emprendada com a dot tradicional, en alguns casos per evitar la parcel·lació de les finques, troba els seus paral·lels, lògicament, al dit àmbit. Sabem que a l'illa de Mallorca 16 palms de cordoncillo —normalment del tipus B de l'orfebreria que tractam³⁶— solien equivaler a uns

Conjunt de setze anells de «sello» i de roseta.

7.000 m2 de terra. (Així mateix és molt interessant conèixer la tècnica del *cordón de lentejuelas* extremeny a l'hora de concretar l'estudi comparatiu del cordoncillo.)

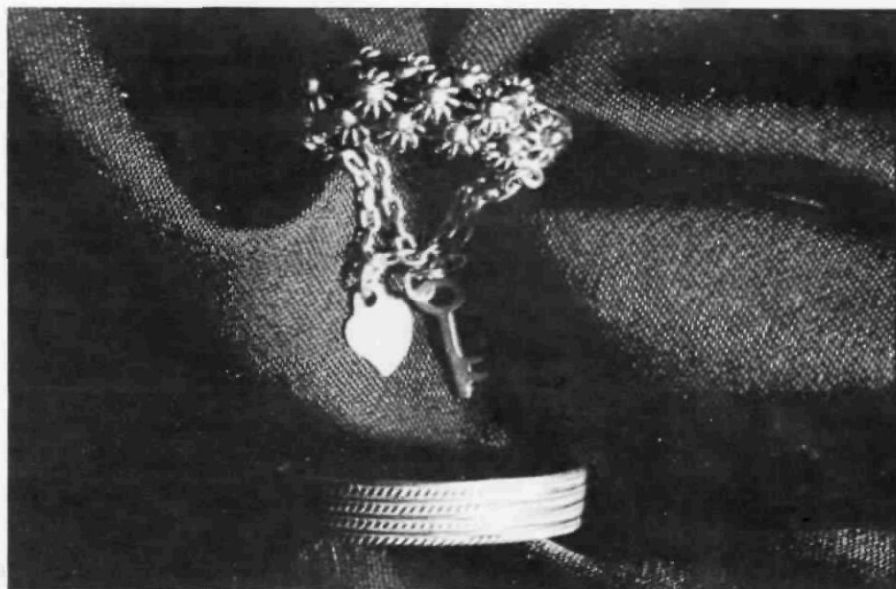
tat de soldar dues llunetes circulars al llarg del seu diàmetre, de manera que els seus plans respectivament resulten perpendiculars entre si. Precisant més, hem de subratllar que aquestes llunetes es tradueixen realment en petits cercols. Tal com ens informa Antoni Pomar, per exigències de soldadura i muntatge, alguns d'aquests cercols han de quedar oberts, mentre que d'altres es poden tancar amb la soldadura. El cordoncillo mallorquí duu una ànima de soldadura, gràcies a la qual cosa totes les anelles són tancades. Així resulta que al cordoncillo eivissenc cada baula està tancada en un dels extrems del diàmetre comú, mentre que al mallorquí hi està pels dos costats.

La distribució de l'embotonada femenina, la denominació referida a les joies i algunes d'aquestes, entre les quals figura el clauer, són semblants, així mateix, a totes les illes de l'arxipèlag. De procedència catalana³⁷, el clauer s'enquadra al context esmentat més que com una demostració de la capacitat econòmica sota el segell d'un determinat nivell social. Sabem per un text de Ramis i Ramis del segle XVIII³⁸

37 Mari Tur, J., 1973: *El clauer i l'adreç...* (vegeu la nota 19).

38 Murillo Tuduri, A. - Plantamor Massanet, L., 1979: *Descripción del traje típico menorquín de fines del siglo XVIII, según manuscrito de D. Juan Ramis y Ramis*. III C.N.A.C.P., p. 503.

Els vuit anells de borronat que, amb els setze anteriors, donen el conjunt complet de vint-i-quatre.

33 García Baena, P., 1966: *Arte de la platería*. Córdoba.

Sánchez Sanz, E., 1979: *Aproximación a la joyería charra en plata*. Rev. Narria, núm 15 i 16. Setembre-desembre. Museo de Artes y Tradiciones Populares. Universidad Autónoma de Madrid.

34 Marquès de Lozoya: *Catálogo de la colección de rosarios*. Trabajos y Materiales del Museo del Pueblo Español. Madrid.

35 Muller, P., 1972: *Jewels in Spain 1500-1800*, p. 166, fig. 251. Nova York.

36 El cordoncillo és una cadena compacta les baules de la qual són aparentment el resul-

que a Menorca el clauer de plata no era característic de les dones més riques.

—D'altra banda, la joieria eivissenca concreta els seus paral·lelismes a la zona salmantina-lleonesa amb diversos elements: amb l'arracada de penjeroll i filigrana, equivalent al *pendiente de calabaza* d'aquell lloc, l'arracada de ferradura, amb el seu semblant de *rueda de carro*, la mà de Fàtima, que apareix tant a Eivissa com a la dita

zona amb caràcter preservatiu (com a penjoll d'arracada per evitar mals o encisaments que poguessin entrar per l'oïda), o com a al·lusiva al poder de Déu³⁹, fins i tot amb el gra bitroncònic del collaret, que també es dona a la Maragateria, amb l'embotonada masculina i, de manera molt especial, les emprendades eivissenques amb les *vistas de La Alberca*.

Per corroborar aquesta tesi compar-

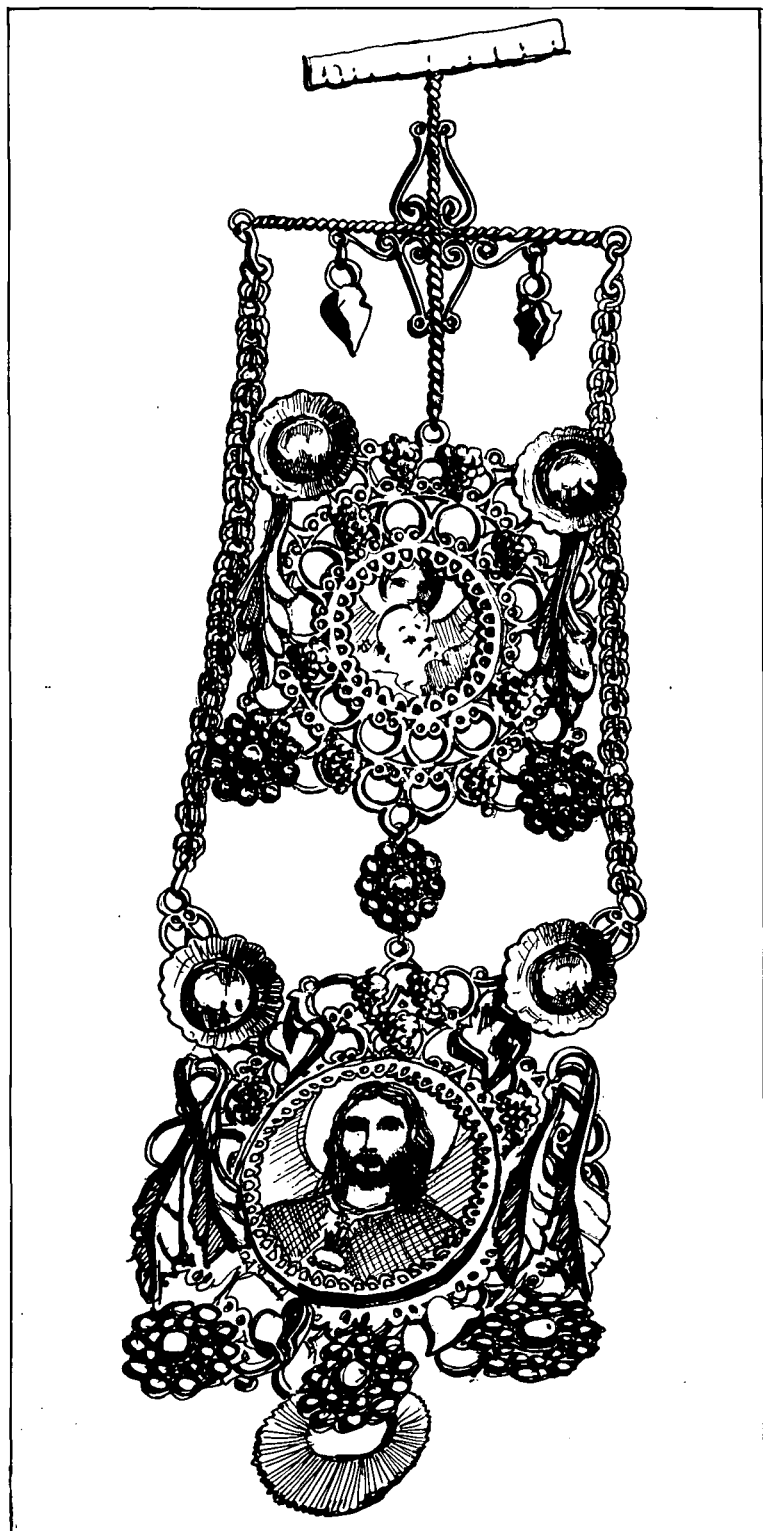
teix la nostra opinió Antonio Cea Gutiérrez, autor de l'excel·lent Tesi Doctoral «Antropologia regional reflejada en las joyas de la Sierra de Francia y Candelario, siglos XV al XX», en premsa.

No obstant això, cal tenir una visió més àmplia del que és l'orfebreria popular espanyola per poder donar una significació més concreta als dits paral·lelismes, que en tot cas ja tenen en aquest estudi una relevància suficientment indicativa.

Abans de concloure volem deixar constància de la necessitat d'evadir tota mena de simplificació a què potser aquestes pàgines, per tractar-se d'un extracte, podrien induir. Per poder valorar els paral·lelismes esmentats cal considerar molts altres factors. Entre ells, l'adquisició de determinades joies, com «reliquiaris», en nombroses fires de la Península⁴⁰. La seua propagació implica que l'estudi en aquestos casos hagi de respondre més a l'anàlisi d'una moda més o menys generalitzada, que no a la pròpia d'una distribució geogràfica molt localitzada. Així, el tema dels motius en forma d'àguila bicèfala, amb independència de la possible influència tradicional, es generalitza a Espanya al segle XVIII. És producte d'un corrent religiós i heràldic transmès des de regnats anteriors a totes les manifestacions artístiques del país⁴¹. En tot cas, i tal com exposa l'eminent Dr. Rodríguez Pascual en un estudi recent⁴², la similitud en vestits, joies, institucions, etc. entre la zona oest (Zamora i Salamanca, sobretot) i les illes Pitiüses és sorprenent, i és de gran interès estudiar el fenomen.

M^a. LENA MATEU PRATS

Joia amb dos «reliquiaris de vidriera» o «joies».

39 Baroja de Caro, C., 1945: *Catálogo de la colección de amuletos*. Trabajos y Materiales del Museo del Pueblo Español, p. 17. Madrid.

Baroja de Caro, C., s/d: *Catálogo de la colección de pendientes*. Trabajos y Materiales del Museo del Pueblo Español, p. 8. Madrid.

Mateu Prats, M. L. (en vies de publicació), *La joyería popular de Zamora*.

40 Marquès de Lozoya: *Catálogo de la colección de relicarios*. Trabajos y Materiales del Museo del Pueblo Español. Madrid.

41 Marquès de Lozoya: *Catálogo de la colección de medallas*. Trabajos y Materiales del Museo del Pueblo Español.
Mas, J., 1979: *Artesanía textil e indumentaria típica del Campo de Cartagena*, p. 410. III C.N.A.C.P.

42 Rodríguez Pascual, F. (en premsa), *Anguarinas, casacas y caputxos*.